

Edebî Metinlerle Zenginleşen Türkçe

PROF. DR. SAADETTİN YILDIZ*

Öz

Geçmişten günümüze değin insanoğlunun varoluşunda rol oynayan en önemli öğelerden biri şüphesiz dildir. Dillerin zenginliği hakkında pek çok ölçüt bulunmasına rağmen, bunlardan en dikkat çekenini onların kelime dağarcığıdır. Ancak kelime dağarcığı, dillerdeki kelime sayısını nicel olarak yansıtmaması bakımından dili bütünüyle kavrayan bir terim olarak karşımıza çıkmaz. Buna karşın “söz varlığı”, dilin zenginliklerini bütün yönleriyle karşılayan bir ifade olarak kullanılır. Ayrıca, dilin zenginliği ifadesinden, sözü edilen dilin anlatım gücünü ve anlatma yollarının çeşitliliğini anlamak gerekir. Bu bakımdan Türkçe, dikkate değer bir dilbilimsel zenginlik göstermektedir.

Dil, çağrışımlarla zenginleşir. Buna bağlı olarak bir dilin zenginliği değerlendirilirken o dille yazılmış edebî metinlerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda özellikle şiir türü, dillerin zenginliklerini ölçümlemek bakımından dikkate değer imkânlar sunmaktadır. Türkçenin en dikkat çekici ifade kalıplarından biri, belirtisiz isim tamlamasının bir türü olan benzetmeli belirtisiz isim tamlamalarıdır. Bu tamlama türü üzerine yapılan incelemeler, Türkçenin zenginliklerini belirtmek açısından son derece önemlidir. Bu çalışmada sözü edilen özelliklerinden hareketle, Türkçenin zenginlikleri üzerine edebi metinler aracılığıyla değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar sözcükler: Türkçe, kelime dağarcığı, sözvarlığı, dilbilim, inceleme.

Abstract

TURKISH BECOMING RICH IN LITERARY TEXTS

From past to present, language is undoubtedly one of the most important elements that influence the existence of humankind. Even though there are many criteria about the richness of languages, the most salient of them is their lexicon. Yet, lexicon is not a concept that entirely comprehends the language. It just quantitatively reflects the number of words in a language. On the other hand “vocabulary” is used as an expression that involves whole richness of a language. Besides, the expression of “language’s richness” means to understand a language’s narrative power and diversity of narration ways. In this respect, Turkish shows a remarkable linguistic richness.

---

* Lefke Avrupa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, saadettinyildiz@gmail.com

Language prospers with connotations. Therefore, when considering the richness of a language, literary texts written in that language must be taken into consideration. In this context, especially poetry offers notable opportunities to measure the richness of languages. One of the most striking expression pattern of Turkish is imitative-indefinite noun phrase that is a subgenre of indefinite noun phrase. The studies on this type of noun phrase are crucial in terms of indicating the richness of Turkish. In this study, with the mentioned features above, some certain assessments will be made about the richness of Turkish through literary texts.

Keywords: Turkish, lexicon, vocabulary, linguistics, analysis.

1. DİLİN ZENGİNLİĞİ KAVRAMI ETRAFINDA

“**D**ilimin sınırları, dünyamın sınırlarıdır.”¹ sözü sanıyorum, kalemi çok işlek ve yazdıkları zevkle okunan bir büyük yazar için de iki kelimeyi bir araya getirip derdini anlatmayı beceremeyen biri için de çok şey ifade ediyor. Dille olan bağ, birini yukarılara taşıırken diğerini çaresiz bırakıyor. Tek kişi için -büyük ölçüde- kavrama sınırlarını, o dili konuşan millet içinse -en geniş anlamıyla- kültür sınırlarını, başka bir deyişle, dünyayı algılama gücünün sınırlarını ifade ettiğini düşündüğümüz bu söz, insanın “dili olan” bir varlık oluşunun ne kadar anlamlı olduğuna ve ayrıca, dilimizin zenginleşmesinin dünyamızı genişlettiğine de işaret ediyor.

Bir dilin zengin sayılabilmesi için çeşitli ölçütler belirlenmiş, en çok da kelime dağarcığı (kelime hazinesi, söz dağarcığı, vokabüler) öne çıkarılmıştır. Her kelime, dile, bir “anlam küreciği” olarak katıldığına göre, bunda yadırganacak bir şey de yoktur. Kullanım alanında 50 bin kelimesi bulunan bir dil ile 150 bin kelimesi kullanım alanında olan bir dilin zenginlik sıralamasındaki yerleri -hele kelime sayısı temel alınıyorsa- farklı olacaktır.

Dil sözlükteki durumuyla da zengin olabilir; fakat zenginliğin asıl kaynağı sözlükten dışarıya çıkan kelimelerin meydana getirdiği değişik dil birlikleridir. Bundan dolayı biz, dilin zenginliğinden söz ederken, sadece kelime hazinesinden değil, “söz varlığı”² kavramından hareket etmenin doğru olacağını düşünüyoruz.³ Söz varlığı, bir dildeki kelimelerin sayısından ibaret değildir çünkü. Kelime, küçük dokunuşlarla başka başka kavramları karşılayacak şekilde anlam değişikliklerine uğrar: Fiilken isme, isimken fiile

¹ Söz, Avusturyalı filozof Wittgenstein (Ludwig Josef Johann, 1889-1951)'a aittir.

² “Bir dilin söz varlığı denince, yalnızca, o dilin sözcüklerini değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü anlıyoruz.” (Aksan, 1996; 7. Türkçenin Söz Varlığı, Engin Yayınları, 1996, 249 s.).

³ Türk Dil Kurumu da Büyük Türkçe Sözlük'ün tanıtım sayfasında “*Büyük Türkçe Sözlük*'te söz, deyim, terim ve ad olmak üzere toplam 616.767 söz varlığı bulunmaktadır.” diyerek, konunun böyle düşünüldüğüne dair ipucu vermektedir (2011).

dönüşür; bir araya gelerek gruplar oluşturur; yeni yeni anlamlar kazanarak bir “çağrışımlar dünyası” meydana getirir. Bunların her biri söz varlığını genişletir.

Dilin zenginliğinden, o dilin anlatım gücünü ve anlatma yollarının çeşitliliğini anlamalıyız. Eğer bir dilde, mesela, “göz” kelimesini kullanarak “göze girmek”, “göze batmak”, “gözden çıkarmak”, “gözü üzerinde olmak”, “gözü kalmak”, “göz koymak”, “göze almak” gibi onlarca deyim elde ediliyorsa, o dili konuşanlar dillerindeki kelime sayısı ile yetinmemiş ve başka yollardan giderek anlatma ihtiyacını karşılamışlardır. Bu kelime gruplarında, “göz” ve “batmak”, “göz” ve “girmek”, “göz” ve “kalmak” kelimelerinin tek tek taşıdıklarından çok farklı anlamlar oluşmuş ve bu iş birliğinden, kültürel birer kavramı karşılayan deyimler doğmuştur. “Paşa paşa gelirsiniz” ifadesindeki “paşa”nın daha önceki anlamı tamamen silinmiş, ikileme cümle zarfı hâline gelerek “tarz / tavır” anlamı ortaya çıkmıştır. Bunu da dilin zenginlikleri arasında saymak gerekir.

Türkçenin zenginlik kaynaklarından biri de zarf-fiiller ve sıfat fiillerdir. “Türkçe bilindiği gibi sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri bakımından zengin bir dildir. Hemen hemen bütün fiillerle kullanılabilen 20 civarındaki işlek sıfat-fiil ve zarf-fiil ekimiz, cümle içinde kullanılan geçici kelimeler türetmekte ve bu kelimeler isim, sıfat, zarf vb. olarak kullanılmaktadır. Türkçede bulunan fiil sayısının 20 katı kadar kelime Türkçenin kelime hazinesine bu eklerle kazandırılmaktadır. Ancak bu eklerle türetilen kelimeler, cümle içinde kullanılan geçici kelimeler oldukları için sözlüklerde yer almamakta, kelime sayısı belirlenirken göz önüne alınmamaktadırlar.” (Üstüner 2001: 52). Bilge Kağan “İnim Kül Tigin birle ölü yitü kazgantım” diyor. “Ölü yitü” olmasa bu cümlelerin anlam yükü boşalır giderdi.

Aynı tuğlaların farklı sıralanmasıyla ancak birkaç değişik duvar modeli elde edilebilir; fakat kelimelerin derece derece gelişen komşulukları bize neredeyse sınırsız ifade kapıları açar. Bir de her kelimenin sadece o metinde ortaya çıkan anlamları söz konusu olunca, dil, Doğan Aksan’ın dediği gibi, gerçek bir “büyülü düzen” özelliği kazanır (2003: 179).

2. ÇAĞRIŞIMLAR VE ZENGİNLİK

Türkçenin zenginliğini, “kendi edebiyatını yapan yüzü”nü mutlaka dikkate alarak belirlemeliyiz. Yahya Kemal “Ölüm âsûde bahâr ülkesidir bir rinde” demişti. Eğer ölen “rind” ise ölüm âsûde bahar ülkesi olur! Bu geçici, yani, bağlama göre geçerlilik kazanan anlamı dilin zenginlikleri arasında saymayacak mıyız?

Dil, çağrışımlarla zenginleşir. Bir dilin zenginliği değerlendirilirken o dille yazılmış edebî metinlerin -özellikle de şiirlerin- mutlaka dikkate alınması gerekir. Bir bakıma “dilin yeniden inşası” sonucunda elde edilen şiir dili, anlamın ne kadar değişebildiğinin tipik bir göstergesidir. Dile apayrı bir “hava” kazandıran bu değişimi görmeyen bir değerlendirme yeterli olamaz. Erzurumlu Emrah’ın “Sabahtan uğradım ben bir fidana / Dedim mahmur musun dedi ki yok yok” mısralarındaki “fidan” “yeni yeni yetişmekte olan ağaç” anlamında olsaydı, şair meyve bahçesine gitmiş olurdu; fidan da ona “mahmur değilim” demezdi! “Fidan” istiaresi bizi bir ağaca değil bir güzele götürüyor.

Özellikle son dönem şiirlerinde kelime sayısını olabildiği kadar azaltan ve buna karşılık, kullandığı az sayıdaki kelimenin çağrışım gücünü arttırmak üzere “geçici anlamlar” yükleyen Ahmed Haşim’in şiir dilinin zenginliğini kullandığı kelime sayısından hareketle belirlemek doğru olabilir mi!

“Şu bakır zirvelerin ardından
Bir süvârî geliyor kan rengi.
Başlıyor şimdi melûl akşamda
Son ışıklarla bulutlar cengi.

Bir bakır tasta alev şimdi havuz,
Suya saplandı kızıl mızraklar
Açılıp kıvrılarak göklerde
Uçuyor parçalanmış bayraklar.”

Mısralarında yer alan “bakır zirve”, “süvârî”, “geliyor”, “kan rengi”, “melûl akşam” “cenk”, “bakır tas”, “alev”, “havuz”, “su”, “kızıl mızraklar”, “uçuyor”, “parçalanmış bayraklar” kelime ve kelime gruplarının hiçbiri gerçek anlamında değildir ve her biri, uzunca izah edilmesi gereken hayallere dayanmaktadır.⁴ Bunlar dile metnin kapsamı içinde ve metnin ömrüne bağlı olarak katılan yeni anlamlardır; sözlükte -ya da dilin kelime dağarcığında- buradaki anlamlarıyla yer almazlar; fakat dilin zenginliği açısından bakıldığında sözlükte yer alan anlamlardan hiç de farkları yoktur.

“Bir süvari geliyor kan rengi” mısraındaki ifade “süvârî gelmiyor” şeklinde olsaydı bu hayallerin hiçbiri mevcut olamayacak; olsa bile bambaşka bir durumu / ortamı anlatacaktı. O halde bu hayallerin kapsamlarını dilin zenginliğini belirleyen önemli birer gösterge olarak değerlendirmek gerekir. Böyle bir değerlendirme, şiir dilinin ölçünlü dile ne gibi katkılarda bulunabileceğini de ortaya koyacaktır...

Ahmet Haşim

⁴ Güneş için Ziya Osman, “Oda” şiirinde, “kartal” demişti; fakat o kartal ufukta can veriyordu! Burada güneş “süvari”dir; savaşıyor ve bayrakları (bayrak gibi gördüğü bulutları) parçalıyor.

Haşim'in şiiri hayallerle zenginleştirilmişti. Oktay Rıfat da "Kasabada Melekler" şiirini, kültürel arka planı zengin birkaç kültür unsurunun etrafında inşa ediyor:

KASABADA MELEKLER

Güzdür, erkenden kızarır dağların ardı,
Gümüş yüzüklü, ak sakallı ihtiyarlar,
Susarlar büyük yalnızlıklarında ürkek,
Bir kahve peykesinde batan güne karşı.
Sağlı sollu birer melek omuzlarında,
Biri günahlarını yazar canı sıkkın,
Biri güler yüzle sevaplarını. Canfes
Entariler giymişler, bellerinde kılıç.
Oynatırlar uçarken usulca havada,
Nesih vavlar gibi düşen kanatlarını.
Güzdür, erkenden kararır dağların ardı.

Şiire göre, melekler yaptıkları işten memnun olmamışlardır. Eğer insanların sevapları günahlarından fazla çıksaydı onlar da memnun olarak döneceklerdi. Bu dönüşte olumsuzluğun bulunduğunu, meleklerin kanatlarının "nesih vav"lar gibi düşmesinden ve şiirin hemen başında dağların ardı "kızardığı" halde son mısradaki "kararma"sından çıkarabiliriz. Ayrıca, kanatlarını "usulca" oynatmaları da onların dönüşlerinin neşeli olmadığını düşündürüyor. "Nesih vavlar gibi düşen kanat" ifadesinde "kanadı iki yana düşmek", "kolu kanadı kırılmak" deyimlerindeki çaresizlik, umduğunu bulamama anlamları vardır. Şair, Nesih yazısıyla yazılmış vav harfinin görünüşünden yararlanmış ve çok daha fazla kelime ile anlatılabilecek bir durumu "nesih vavlar gibi" benzetmesiyle somutlaştırarak kısa yoldan anlatabilmiştir.

Oktay Rıfat'ın şiirlerinin son yayınında, bu şiirin son mısraı "Güzdür, erkenden kararır dağların ardı" şeklindedir. Eğer burada bir yanılma veya dizgi yanlışı yoksa şiirin anlamı büyük ölçüde değişir. Bütün bu olup bitenlerden sonra, "güzdür" ifadesinin kullanılması, böyle bir zamanda günün erkenden kararması, sadece mevsimle ilgili olmakla kalmaz; doğrudan doğruya, İslâm dininin sevap ve günah karşısındaki tutumunu ortaya koyan etik bir durumun net bir ifadesine döner. Bu, dilin küçük dokunuşlarla nasıl değiştiğinin / zenginleştiğinin göstergesidir.

3. SİHİRLİ BİR YAPI: BENZETMELİ BELİRTİSİZ İSİM TAMLAMASI

Dilimizin en önemli ifade kalıplarından biri “belirtisiz isim tamlaması”dır⁵. Belirtili isim tamlamasının sınırlılığına karşılık, bu tamlama daha geniş ve genel kapsamlıdır ve dolayısıyla “belirsizlik” avantaja dönüşmüştür.⁶ “Kapının kolu” tamlaması belirli bir kapının kolunu, “kapı kolu” ise kapı kolu denilen bir gereci karşılıyor. O artık ne “kapı” ne de “kol”dur; tek bir nesnedir.⁷ Muharrem Ergin’in de ifade ettiği gibi (bk: ilgili dipnot), bu tamlamalar birleşik isim durumundadırlar. Öyleyse söz varlığı içinde tek kelime muamelesi görmeleri gerekir. Ne var ki bizim belirtisiz isim tamlamalarımızın birleşik yazılmayanları - genel olarak- kelime dağarcığı içinde sayılmamaktadır. TDK *Güncel Türkçe Sözlük*’te “aslanazğı” var, “aslan parçası” yok; “parmak üzümü” var, “parmak arası” yok; “göz pınarı” var, “göz ucu” yok. Aslanazğı nasıl bir çiçeği karşılıyorsa, aslan parçası da -mesela- güçlü kuvvetli bir çocuğu karşılamaktadır.

Biz burada, belirtisiz isim tamlamasının özel bir yapısı üzerinde duracağız.⁸ Bu tamlama, kuruluş bakımından diğerlerinden farksızdır; fakat iki unsuru arasında benzerlik ilişkisi kurulmuş olması yönüyle onlardan ayrılır. Dolayısıyla, bu tamlamaların diğerleriyle şekil farkı olmadığı için anlamlarının esas alınması gerekir. Can Yücel “Güler Yüzümle” adlı şiirinde “can kafesi” tamlamasını şöyle kullanıyor:

Benim de çökmeye yüz tutmuş
Şu can kafesimde
Kadim sevgilim Güler’e sevgim
ÜSKÜDARA GİDELİM DİYOR
ÜSKÜDARA GİDELİM

Burada «can kafesi» olan «beden» ya da «kalp»tir. Benzetmeli belirtisiz isim tamlamasında “benzeyen” de “benzetilen” de tamlamanın içindedir. Namık Kemal’in “Azme hâil mi olurmuş şu çürük ten kafesi” mısraındaki «ten kafesi» tamlamasında kafes olan «ten»dir. Şair vücudu, can kuşunu içinde tutan bir kafese benzetmekte, sırf hayatta kalabilmek için bu kafesi muhafaza etmeye çalışmanın bir anlamının olmadığını

⁵ Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*’nde belirtisiz isim tamlamasını şöyle tanımlıyor: “Tamlayanı eksiz, yalın durumda bulunan, tamlananı teklik üçüncü şahıs iyelik eki alan, yani belirti eki almayan isim tamlaması.” (Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 1992, s. 90)

⁶ “Eksiz tamlayan belirsizdir, umumîdir; fakat gruba iştiraki, tamlanana bağlılığı daha kuvvetlidir. Tamlananın daimî destekleyicisi, ayrılmaz yardımcısı, adeta onun mânâsını tamamlayan sıfatı durumundadır. Sanki ikisi bir nesnenin adı olmak için birleşik isim meydana getirmişlerdir. Gerçekten eksiz isim tamlamaları hep birleşik isim durumundadırlar.” (Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım, İstanbul 1999, s. 383)

⁷ TDK *Güncel Sözlük*: “Kapıyı açmaya veya kapamaya yarayan, genellikle metalden yapılmış nesne”

⁸ Kaya Bilgegil belirtisiz isim tamlaması için 15 ayrı işlev belirlemektedir. Bunlar arasında bizim üzerinde durduğumuz tamlamadakine yakın işlevler üç adettir: Benzerlik kavramıyla: Bal üzümü, parmak eriği; niteleme kavramıyla: Hasan haydudu, Ayşe zavallısı; benzerlikten başka bir mecaz kavramıyla: Kalem kazancı, can kulağı. Bilgegil, bizim kastettiğimiz işlevi örneklendirmemiştir. (Kaya Bilgegil, *Türk Dilbilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1984, s. 119-120)

söylemektedir.⁹ Ercişli Emrah'ın "Emrah eydür can bülbülü kafeste" mısraında "can" "bülbül"e benzetiliyor; her ikisi de tamlamanın içindedir. Tamlamanın dışında da bir benzerlik ilişkisi var: Can bülbülü "ten / vücut" denilen bir kafese sıkışmıştır.

Belirtili isim tamlamaları çoğu zaman aitlik / münasebet ifade eder: Kuş kanadı, kuş kafesi, deniz suyu gibi. Benzetmeli belirtisiz isim tamlamalarında ise aitlik işlevi tümüyle perdelenmiş, onun yerini "benzerlik / gibilik" işlevi almıştır: Bekir Sıtkı Erdoğan'ın "O çeşmeye gelir, sabrım son hadde / Cilve kitabına girmez bu madde" mısralarında kullandığı "cilve kitabı" (içinde cilveyle ilgili birçok maddeyi barındıran bir kitap gibi olan cilve) ve Karamanlı Nizâmî'nin "Yine dil bülbülü başladı figân eylemeğe / Meğer ol serv-i gül-endâm ü semen-ber geliser" beytindeki "dil bülbülü" (gönül denilen bülbül) tamlamasında bu durum çok belirgindir.

Benzetmeli belirtisiz isim tamlaması, bir nevi, "hacim küçültme-anlam genişletme kalıbı"dır. Uzun uzun izah edilebilecek felsefi, ideolojik, dinî bir bakış tarzı "şöhret minaresi", "mihnet oku" gibi dar kalıplarda damıtılmış olarak beklemektedir. Bu kalıplarda anlamın biraz muğlak kaldığı söylenebilir; fakat bunun bir "yükseliş" olduğundan da şüphe yoktur. "Bela seli" diyen bir şair, belanın ne kadar yıkıcı, dağıtıcı olduğunu iki kelimelik bir yapıda billurlaştırmıyor mu!

Edebiyatımızda benzetmeli belirtisiz isim tamlaması yüzyıllardır kullanılmaktadır. İlk edebî metinlerimiz olarak bilinen Göktürk anıtlarında, "Türk milleti (Türk budun), Türk kağanı, Türk beyleri (Türk begler), Kırgız kavmi (Kırkız budun), gün doğusu (kün togsık), Yir Bayırku yeri (Yir Bayırku yiri), Ötüken ormanı (Ötüken yış), Çin milleti (Tabgaç budun), mızrak batımı (süngüg batımı), koyun yılı (koyn yıl), maymun yılı (biçin yıl), Yarış ovası (Yarış yazı) vb. çok sayıda belirtisiz isim tamlaması kullanılmıştır. Aynı durum Dede Korkut Hikâyeleri için de geçerlidir.¹⁰ Bunlar arasında benzetme işlevlisine rastlanmayışı, belirtisiz isim tamlamasına benzetme işlevinin daha sonra yüklenmiş olduğunu düşündürüyor. Bunda Türkçenin gittikçe anlam derinliği kazanacak şekilde gelişmesinin etkili olduğu kabul edilebilir. Ayrıca, manevi dünyamıza gittikçe hâkim olan tasavvufi "düşünüş ve duyuş tarzı"nın etkisini de düşünmek gerekir. Varlık-yokluk, insanın evrendeki yeri, vahdet-i vücut, fenafillah gibi bir yanı felsefeye, bir yanı mistik heyecana uzanan kavramların ana

⁹ Kemal, "ten kafesi" tamlamasını bir sıfat tamlamasının tamlanan ögesi olarak kullanıyor ve ona "çürük" diyerek vücudu iyice değersizleştiriyor.

¹⁰ Dede Korkut Hikâyeleri'nde bu ihtiyacın çok sayıda kullanılan sıfat tamlamaları ile karşılandığı söylenebilir.

ekseni oluşturduğu tasavvufta bu kavramları kısa yoldan ifade edebilecek yeni kurgulamalara ihtiyaç duyulmuştur.

Nitekim Hoca Ahmed Yesevi (1093-1166)'nin manzumelerinde bu tamlamanın tasavvufi duyuşa bağlı çok sayıda örneği vardır: Köngil bağı, ömrüm güli, nefis tağı (nefs, aşılması güç bir dağdır), könglim kuşu, köngil mülki, ışk dârı¹¹, ışk otı (aşk, ateştir) vb. Düşünce yoğunlaştıkça onu dile getirmenin yollarının çeşitlenmesi kaçınılmaz bir durumdur. Yesevi, ilahi aşk yolunda yürümenin ne kadar zor bir şey olduğunu “ışk dârı” ve “ışk otı” gibi hem ifade çeşitliliğinin hem de düşünce yoğunluğunun göstergesi olan iki tamlama sayesinde kısa yoldan anlatabilmiştir. Benzetmeli belirtisiz isim tamlamaları, genelde, bir felsefeyi, inanç ve kültür kaynaklı bir kabulü ya da reddi, bir düşünüş tarzını, özel bir yorumu ifade etmeleri bakımından zenginlik kaynağıdır.

Yunus Emre'nin şiirlerinde yaygın şekilde kullanılan benzetmeli belirtisiz isim tamlamaları, onun üslûbunun oluşmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Onun şiirlerinden derlediğimiz tamlamaları “ışk” olan şu tamlamalara bakalım: ışk bağı, ışk bazarı, ışk bezirgânı, ışk burcu, ışk cefası, ışk çengi, ışk temreni, ışk denizi, ışk gölü, ışk hânı, ışk kadehi, ışk kılıcı, ışk kitabı, ışk kuşağı, ışk külüngü, ışk metâi, ışk odu, ışk oku, ışk şarabı, ışk şem'i, ışk şerbeti, ışk ummânı, ışk urganı, ışk yağmuru... Bu tamlamalarda tasavvufi duyuş ve düşünüş çerçevesinde “aşk”ın yorumu söz konusudur ve ilahi aşk, belki sayfalarca yazı yazılarak anlatılabilecekken, “bağ” (ayak bağı), “külüng”, “sofra”, “kılıç”, “temren”, “şerbet”, “umman” gibi imgelerle -bazan tedirgin eden, bazan huzur veren yönleriyle- çok güzel özetlenmiştir.

Sözü doğrudan söylemeyi tercih eden Türk halk şiirini gözden geçirdiğimizde bu tamlamaların orada da yaygın olarak kullanıldığını görürüz: Seyrânî'nin “Bu âlemde yine mihnet okunun / Sensin nişanına aldırın beni” mısralarındaki “mihnet oku”, Ali İzzet Özkan'ın “Kader tarlasına elim uzattım” mısraındaki “kader tarlası”, Kağızmanlı Hıfzı'nın “Ecel tuzağını açamaz mısın” mısraındaki “ecel tuzağı”, Kul Nesîmî'nin “Âr ü namus şisesini taşa çaldım kime ne” mısraında “ar ve namus şisesi” tamlamaları, halk şairlerinin de bu yapının imkânlarından rahatça yararlandığını ortaya koymaktadır.

Sebk-i Hindî şairlerinin şiirlerinde de bu tamlama türünün çok olgun örnekleri mevcuttur. Bu şairlerin hem hikemî / tasavvufi -bir bakıma “derin düşünce”- yönleri güçlüdür, hem de estetik seviyeleri yüksektir. Bu tarzın Anadolu'da yetişen en büyük temsilcisi Şeyh Gâlib'in “Çünkü şehr-i âfiyette tünd-bâd eksik değil / Olma kandil-i menâr-ı şöhretin pervânesi”¹² beytindeki “şehr-i âfiyet” ve “menâr-ı şöhret” tamlamalarında, insan

¹¹ Mansûr-sıfat başım berip ışk dârıda

Zâtı uluğ Hâcem sığınıp keldim sanga (Zâtı yüce Rabbim, aşk darağacında Mansur gibi başımı verip sana sığınıp geldim.)

¹² “Madem ki afiyet şehrinde sert / acı rüzgâr eksik olmuyor; şöhret minaresinin kandiline pervane olma.”

sağlığını tehdit eden unsurların çokluğu ve şöhretin baş döndürücülüğü “şehir” ve “minare” imgeleriyle vurgulanmıştır. On yedinci yüzyılın ince söyleyişli şairi Neşâtî'nin “Hâr-ı firkatle Neşâtî-i hazînin vâ hayf / Dâmen-i ülfet-i çâk oldu girbânı bile”¹³ beytindeki “ayrılık dikenini/ diken gibi delip geçen ayrılık” ve “dostluk eteği / hiç yırtılmaması gereken bir etek gibi olan dostluk” benzetmelerinde de toplumun temel değerlerine işaret vardır.

Benzetmeli belirtisiz isim tamlamalarının yalnızca şiirde değil, düzyazıda da kullanıldığı görülmektedir. Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme'sinden aldığımız “cihan bağı”, “derd-i aşk”, “âyîne-i ma'rifet”, “ma'rifet bostanları”, “nesîm-i rahmet”, “hikmet ravzası”; Veysî'nin Hâb-nâme'sindeki “sahrâ-yı bela”, “livâ-yı dalâlet” (sapkınlık bayrağı), “deryâ-yı kahr”, “gırbâl-i bela” (bela kalburu) gibi örnekler, bu tamlamaların -sanatlı nesir başta olmak üzere- nesirde de aynı mahiyette kullanıldığını gösterir.

Görülüyor ki benzetmeli belirtisiz isim tamlaması, Türkçenin bir edebiyat dili olarak zenginliğini gösteren çok önemli bir yapıdır. Bu yapı, dinî-tasavvufi-felsefi kökleri bulunan esaslı “hayat tasavvurları”nı, başka bir deyişle, insanımızın bütün kadrosuyla hayata bakışını ifade etmektedir.

SONUÇ

Dilin zenginliği konusunu farklı pencerelerden bakarak değerlendirmek gerekir. Çok insan tarafından konuşulması, kelime sayısının çokluğu, geniş bir coğrafyaya yayılmış olması, güçlü bir edebiyata sahip oluşu ve dolayısıyla estetik yönünün gelişmişliği gibi özellikler dikkate alınmalıdır.

Destanlar devrinden başlayan zengin sözlü edebiyatıyla, Orhun anıtlarından günümüze sayısız eser veren yazılı edebiyatıyla Türkçe, şüphesiz zengin bir dildir.

Dilin gücü, “metnin dili” eklendikten sonra kat kat artar; çünkü edebî metinlerde kelimelerin yüklendiği yeni anlamlar, dile büyük bir çeşitlilik kazandırır. Bu çeşitliliği dikkate almadan ve meydana getirdiği edebiyatla bağdaştırılmadan varılan hükümler askıda kalacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (1996). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınları.
Aksan, Doğan (2003). *Dil, Şu Büyüklü Düzen...* Ankara: Bilgi Yayınevi.
Bilgegil, Kaya (1984). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
Ergin, Muharrem (1999). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.
Korkmaz, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
Türk Dil Kurumu (2011). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
Üstüner, Ahat (Ocak 2001). “Türkçenin Anlatım Gücü”. *Türk Dili*. S. 589. ss. 50-57.

¹³ “Eyvahlar olsun, hüznün içindeki Neşâtî'nin dostluk eteği de yakası da bir diken gibi (yırtıcı) olan ayrılık yüzünden yırtıldı / parçalandı.”